

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET
Časopis „EKONOMSKE TEME”
Godina izlazenja XLIX, br. 2, 2011, str. 235-249
Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš
Tel: +381 18 528 624 Fax: +381 18 4523 268

NUŽNOST IZVOZNO ORIJENTISANE STRATEGIJE REINDUSTRIJALIZACIJE SRBIJE

Dr Gorica Bošković*

Rezime: *Industrija kao privredna delatnost, odnosno industrijalizacija kao proces transformacije privredne strukture jedne zemlje, na bazi razvoja industrije, odigrala je presudnu ulogu u posleratnom privrednom razvoju istočnoevropskih zemalja, pa i SFRJ (Srbije). Zahvaljujući visokoj investicionoj aktivnosti, u ovoj oblasti materijalne proizvodnje, ostvareni su impresivni rezultati. Period rasta industrijske proizvodnje u Srbiji je zaustavljen osamdesetih godina, a do konačnog sloma primenjenog modela industrijalizacije došlo je u poslednjoj deceniji dvadesetog veka. Početkom ovog veka, sa procesom tranzicije privrede, nastupila je potpuna deindustrijalizacija zemlje. Dodatne probleme, u vezi sa tim, nanela je globalna ekonomska kriza. Ovaj rad ima za cilj da ukaže na posledice procesa deindustrijalizacije, kao i na značaj procesa reindustrijalizacije, i to izvozno orijentisane strategije reindustrijalizacije Srbije. Da bi se taj proces podstakao, ključnu ulogu u tome mora odigrati država, putem mera nove, aktivne i sofisticirane industrijske politike.*

Ključne reči: *industrija, industrijalizacija, tranzicija, deindustrijalizacija, izvozno orijentisana strategija, industrijska politika.*

Uvod

U razvojnoj politici istočnoevropskih zemalja, posle Drugog svetskog rata, razvoj industrije imao je apsolutni prioritet. Međutim, u poređenju sa ekonomijom industrija koje su se razvile u tržišnim uslovima privređivanja, ove zemlje je karakterisala ekonomija razvoja industrije na relativno niskom nivou. I pored toga, industrija je dala veliki doprinos razvoju ovih zemalja. Ona je postala vodeća privredna delatnost u strukturi privrede. Uz to, najveći deo radnosposobnog stanovništva bio je zaposlen u njoj. Industrija je uticala na promenu ekonomske i

*Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet; e-mail: gorica.boskovic@eknfak.ni.ac.rs
UDK 330.341.424, pregledni rad
Primljeno: 08.03.2011. Prihvaćeno: 16.05.2011.

socijalne strukture stanovništva, doprinela je tehnološkom razvoju i opredeljujuće je uticala na obim i strukturu spoljnotrgovinske razmene. Ideja o ovakvom putu razvoja, koji se naziva industrijalizacija, postala je veoma rasprostranjena i široko prihvaćena. Industrijalizacija je postala osnovni metod razvoja, cilj i sredstvo materijalne i ekonomske politike kojim se doprinosi opštem privrednom razvoju (Gligorijević et al. 2008, 88).

Industrija je imala vodeće mesto i u posleratnom privrednom razvoju SFRJ (Srbije). "Razvijajući se u okvirima bivše Jugoslavije, Srbija je primer zemlje koja je za osnovnu strategiju industrijskog razvoja predugo zadržala strategiju uvozne supstitucije. Takva strategija razvoja je sve do Privredne reforme 1965. godine davala pozitivne efekte. Nakon toga je usledio period lutanja u traženju odgovarajuće strategije daljeg razvoja industrije, obeležen naporima da se ostvari središnja etapa industrijalizacije (poznata kao etapa balansiranja razvoja), u okviru koje je trebalo stvoriti neophodne pretpostavke za primenu strategije ekspanzije izvoza. Međutim, takva strategija razvoja industrije nije ostvarena. Sedamdesete i osamdesete godine dvadesetog veka mogu se označiti kao period iluzornog rasta, u kome je formirana konzervativna i neadekvatna privredna, a posebno industrijska struktura (visok udeo tradicionalnih, radno intenzivnih, sirovinskih i energetskih grana, niskog stepena prerade). To je bio privredni rast koji sebe nije potvrđivao na tržištu, a posebno ne u sukobu sa inostranom konkurencijom" (Gligorijević, Bošković 2007, 41). Za veoma kratak vremenski period, zahvaljujući visokoj investicionoj aktivnosti u industriji, ostvareni su impresivni rezultati. Rast industrijske proizvodnje zaustavljen je osamdesetih godina dvadesetog veka i traje do danas. U stvari, blagi oporavak industrijske proizvodnje u Srbiji krenuo je krajem devedesetih godina. Učešće industrije u stvaranju bruto društvenog proizvoda (BDP) počinje da raste, ali ne zadugo. Usledilo je bombardovanje zemlje od strane NATO-a, koje je doprinelo uništavanju brojnih industrijskih kapaciteta.

U poslednjoj deceniji prošlog veka, došlo je do potpunog kolapsa privrednog i industrijskog razvoja Srbije. Bivše socijalističke zemlje, pa među njima i Srbija, ušle su u fazu tranzicije. Tranzicija je trebalo da dovede do napuštanja etatističkog i izgradnje tržišnog sistema privređivanja. "Ulaskom u proces tranzicije, industrija ovih zemalja sučeljava se sa brojnim problemima, koji dovode do drastičnog pada industrijske proizvodnje sa brojnim ekonomskim i socijalnim posledicama, gašenja proizvodnje u nekim njenim granama i brojnim industrijskim preduzećima. Time, praktično, dolazi do deindustrijalizacije ovih zemalja" (Božić 2009, 423). Problemima, u vezi sa tim, dodatno je doprinela globalna ekonomska kriza.

U savremenom periodu tranzicije, od 2001. godine, došlo je do potpune deindustrijalizacije Srbije. Postavlja se pitanje da li industrija može ponovo postati motor privrednog razvoja Srbije, da li se kroz proces reindustrijalizacije, i to kakve strategije reindustrijalizacije, mogu stvoriti uslovi za rast proizvodnje, porast zaposlenosti, saniranje deficita u spoljnotrgovinskoj razmeni itd. Uz to, postavlja se

i pitanje kojim se “mehanizmom” taj proces može pokrenuti i kakva je, u svemu tome, uloga države, odnosno kakva je uloga mera industrijske politike?

1. Proces deindustrijalizacije Srbije i njegove posledice

Neke od najrazvijenijih zemalja sveta (Nemačka, Japan i dr.) već nekoliko decenija se nalaze u procesu deindustrijalizacije. To je proces koji je u skladu sa poznatim zakonitostima privrednog razvoja.¹

Proces deindustrijalizacije, u stvari, označava smanjenje udela industrije u stvaranju bruto društvenog proizvoda i zaposlenosti jedne zemlje. Taj zakoniti trend razvoja trebalo bi da vodi ka postindustrijskom društvu, kao najvišoj fazi industrijskog razvoja čovečanstva. U toj fazi, u stvaranju društvenog proizvoda i obezbeđivanju zaposlenosti, dominira sektor usluga, pri čemu se značaj industrije u ukupnom razvoju nipošto ne smanjuje (Savić 2010, 12). Ovaj fenomen je, pre svega, karakterističan za visoko industrijski razvijene zemlje i, uglavnom, posledica je njihovog snažnog naučno tehničkog progressa u oblasti industrije. Kada je reč o Srbiji to, nažalost, nije slučaj.

Proces deindustrijalizacije se, praktično, može ispoljiti kao: (1) relativno smanjenje učešća industrije u društvenom proizvodu, pri čemu je rast industrijske proizvodnje sporiji od rasta ukupnog društvenog proizvoda na račun drugih delatnosti, prvenstveno usluga; (2) stagnacija rasta novododate vrednosti industrije, uz blagi ili umereni rast društvenog proizvoda ili (3) pad novododate vrednosti industrije, uz rast ili stagnaciju društvenog proizvoda. U Srbiji je zastupljen drugi i treći pojavni oblik procesa deindustrijalizacije, pri čemu mnogi analitičari ovaj proces vezuju za procese tranzicije privrede i promene vlasničke strukture. Međutim, deindustrijalizacija Srbije je otpočela pre više od dvadeset godina, kada tranzicija privrede još uvek nije bila ni na pomolu.

Doba rasta industrijske proizvodnje i njenog velikog udela kako u stvaranju bruto dodate vrednosti, tako i u spoljnotrgovinskoj razmeni Srbije osamdesetih godina, zaustavljeno je velikom dužničkom krizom i nametanjem modela stabilizacije MMF-a, smanjenjem priliva izvora kreditiranja, smanjenjem ukupne agregatne tražnje i povećanjem neefikasnosti celokupne privrede. Nakon toga, početkom devedesetih godina, usledile su sankcije međunarodne zajednice, što je dovelo do nemogućnosti izvoza roba i usluga, velikih troškova poslovanja i, do tada, nezapamćene hiperinflacije.

Blagi oporavak industrije otpočinje nakon 1995. godine, tačnije 1997. i 1998. godine, zahvaljujući sredstvima dobijenim od prodaje dela *Telekoma*, ali i

¹ U početnom periodu razvoja privrede, u stvaranju društvenog bruto proizvoda, najveće učešće ima poljoprivreda. U središnjoj etapi privrednog razvoja, najdinamičniji je razvoj industrije, dok u epohi takozvanog “zrelog” privrednog razvoja vodeće mesto preuzima tercijarni sektor, odnosno sektor usluga.

započetim reformama. Povećava se učešće industrije u društvenom proizvodu i polako otpočinje vraćanje izvoznim aktivnostima. U 1999. godini, tromesečno bombardovanje zemlje od strane 19 najrazvijenijih zemalja sveta dovelo je do teških razaranja industrijskih kapaciteta i infrastrukture. Došlo je do drastičnog pada fizičkog obima industrijske proizvodnje, i kako kaže Lj. Savić: "...do definitivnog sloma primenjenog modela industrijalizacije u Srbiji. Opšte prihvaćeno stanovište je da je kolaps srpske industrije nastupio zbog neprilika u kojima se Srbija našla u zadnjoj deceniji XX veka. Uz uvažavanje ovih okolnosti, smatram da bi srpska industrija zapala u krizu i da nije bilo sankcija međunarodne zajednice i nemilosrdnog razaranja njenih kapaciteta 1999. godine, samo kriza verovatno ne bi bila tako duboka" (Savić 2009, 2). Prava katastrofa u razvoju industrije Srbije kreće početkom ovog veka. Učešće industrije u stvaranju BDP se drastično smanjuje (Tabela br. 1).

Tabela br. 1. Kretanje relativnog učešća industrije u stvaranju BDP Srbije u periodu 1998-2009. godina

Godina	% učešće	Godina	% učešće	Godina	% učešće
1998	34,8	2002	23,3	2006	18,3
1999	34,0	2003	21,7	2007	17,8
2000	26,8	2004	19,3	2008	19,2
2001	24,8	2005	18,4	2009	16,7

Izvor: Republički zavod za statistiku Srbije (razne godine) *Statistički godišnjak Srbije*.

Posle poznatih oktobarskih događaja 2000. godine, reformske vlasti su prihvatile novi koncept razvoja - *Vašingtonski konsenzus*. Njegov cilj je bio da se, u što kraćem vremenskom periodu, ostvari makroekonomska stabilnost.² Taj koncept se zasnivao na najvažnijim principima tranzicione ekonomije, a to su deregulacija, liberalizacija i privatizacija. Tržište je potpuno liberalizovano, otvorene su granice za slobodnu konkurenciju inostranih kompanija, došlo je do enormnog uvoza robe široke potrošnje i kapitala, kao i do ubrzanog pretvaranja društvene u privatnu svojinu. To su bile najvažnije poluge izgradnje novog tranzicionog modela industrijskog i privrednog razvoja Srbije. U takvim okolnostima, privredi i tržištu je poslat lažan signal o isplativosti ili neisplativosti čitavih delatnosti. Došlo je do favorizovanja uvoza svega i svačega i do velikog zaostajanja izvoza. Sve to se odrazilo i na kretanje industrijske proizvodnje, kao i na učešće industrije u stvaranju BDP.

² *Vašingtonski konsenzus* je široko prihvaćen naziv za skup neoliberalističkih politika sprovedenih od strane Svetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske trgovinske organizacije.

Tabela br. 2. Kretanje industrijske proizvodnje dominantnih industrijskih grana u odnosu na 1998. godinu

	1980.	1990.	1998.	2000.	2005.	2008.	I-V/2010.
Pr.prehrambenih proizvoda	110	116	100	95,6	106,6	117,5	108,3
Pr.duvanskih proizvoda	135	115	100	111,3	129,7	140,2	128,2
Pr.tekstilnih prediva i tkanina	183	205	100	89,4	53,7	43,2	37,4
Pr.kože i predmeta od kože	127	149	100	72,7	22,4	16,7	12,9
Pr.odevnih predmeta i krzna	223	199	100	70,8	36,2	34,1	24,5
Prerada iproizvodi od drveta i plute	150	137	100	91,2	32,8	32,8	15,1
Pr.celuloze, papira i prerađevina	131	130	100	100,6	87,1	95,0	104,0
Izdavanje, štampanje i reprodukcija	147	138	100	59,0	50,3	62,5	70,3
Pr.koksa i derivata nafte	102	92	100	47,7	123,6	121,8	98,0
Pr.hemikalija i hemijskih proizvoda	45	75	100	58,4	92,6	110,1	95,7
Pr.proizvoda od gume i plastike	39	39	100	84,7	118,7	121,8	100,4
Pr.proizvoda od ostalih minerala	124	76	100	91,2	82,6	84,0	63,4
Pr.osnovnih metala	65	92	100	63,6	108,4	134,8	151,1
Pr.metalnih pr.osim mašina i uređaja	228	195	100	93,6	91,1	113,6	92,4
Pr.ostalih mašina i uređaja	526	1361	100	77,2	61,6	67,1	50,1
Pr.kancelarijskih i računarskih			100	207,7	0,2	0,2	0,1
Pr.drugih električnih mašina	108	98	100	84,6	97,5	118,6	101,5
Pr.radio, TV i komunikacione opr.	-	-	100	76,2	33,5	9,6	3,9
Pr.preciznih i optičkih instrumenata	-	-	100	92,6	55,6	33,2	18,8
Pr.motornih vozila i prikolica	203	238	100	91,6	99,7	76,7	80,3
Pr.ostalih saobraćajnih sredstava	-	-	100	61,7	41,2	72,5	65,9
Pr.nameštaja i sličnih proizvoda	221	188	100	93,2	78,7	150,1	102,2
Reciklaža		200	100	52,8	42,5	67,4	84,3

Izvor: Republički zavod za statistiku Srbije (razne godine) *Statistički godišnjak Srbije*.

Analizom kretanja industrijske proizvodnje dominantnih industrijskih grana u periodu od 1980. do 2010. godine (tabela br. 2), uočava se da samo nekoliko industrijskih grana ima veću proizvodnju, a time i bruto dodatu vrednost, u odnosu na pre trideset godina. Čak i prehrambena industrija, koja se smatra vitalnom industrijskom granom u odnosu na druge grane industrije, ostvarila je proizvodnju na približno istom nivou 2010. godine kao što je imala 1980. godine.

Kompleks metalurgije je preko 5 puta izgubio onaj obim proizvodnje koji je imao ranih osamdesetih godina. Proizvodnja osnovnih metala je porasla u ovom periodu, ali prevashodno kao rezultat rada US *Steela* (jer osamdesetih i devedesetih

godina tadašnji *Sartid* nije bio tržišno potentan). Ponder koji proizvodnja gvožđa i čelika ima u ukupnom statističkom obračunu industrijske proizvodnje je takav da veći rast proizvodnje čelika “vuče” ukupan rast industrijske proizvodnje. Međutim, to, sa stanovišta pravih analitičkih vrednosti, nema značaja.

Ukupna industrijska proizvodnja je u periodu od 2000. do 2010. godine smanjena čak 2,4 puta u odnosu na 1990 godinu. Praktično, Srbija u celom posmatranom desetogodišnjem periodu, od promene vlasti 2000. godine do danas, osim 2008. godine, ima potpuno staganantan razvoj industrije. Ona je dovedena do veoma niskog nivoa aktivnosti i veliki broj grana, sa ekonomskog stanovišta posmatrano, nema rezona da opstane u narednom periodu. U stvari, najveći broj grana industrije nema održivu stopu rasta. Uz to, gotovo sve grane industrije su finansirane pozajmljenim finansijskim sredstvima, na koja se plaćaju visoke kamate, uz indeksaciju kursa. Rizici prezaduženosti su enormno visoki i veliki deo preduzeća je pred bankrotstvom. Industrija ne ulaže u svoje poslovanje ni predviđenu amortizaciju opreme, što je čini potpuno tehnološki neefikasnom i nerentabilnom. Neki od uzroka ovakvog stanja jesu pad i stagnacija investicija u osnovne fondove i pad tražnje i izvoza.

Potpuni izostanak rasta investicija u osnovna sredstva u industriji je evidentan. Bruto investicije iz 1993. godine nisu premašene sve do 2005. godine. Tek od 2005. do 2009. godine postoji blagi rast investicija, ali prvenstveno kao rezultat *greenfield* investicija od strane inostranih ulagača. Za razliku od industrije građevinarstvo, na primer, beleži desetostruki rast investicija, trgovina takođe (izgranda šoping molova), kao i druge delatnosti, a pre svega bankarstvo, telekomunikacije i sl. Međutim, treba imati u vidu da sve delatnosti, izuzev poljoprivrede i industrije, proizvode takozvana “nerazmenjiva” dobra, to jest ona dobra koja nisu namenjena međunarodnoj razmeni i popravljanju eksterne pozicije zemlje. Delatnosti iz oblasti realnog sektora, čiji su proizvodi namenjeni međunarodnoj razmeni, u Srbiji su, nažalost, u krizi. Srbija je upala u zamku takozvane “holandske bolesti”, odnosno priliv stranog kapitala je doveo do narušavanja eksterne pozicije zemlje. To se, naravno, odrazilo i na njen izvozni potencijal.

U 1990. godini, na primer, preko polovine izvoza činio je izvoz industrijskih proizvoda više faze prerade (proizvodi mašinogradnje, vozila, gotovi proizvodi...). Već u 1997. godini se događa značajna prekompozicija izvoza na proizvode relativno niže faze prerade (oko 40%), sa manje bruto dodate vrednosti. U 2009. godini, proizvodi niskog stepena prerade, sa malom bruto dodatnom vrednošću, imaju dominantno učešće u izvozu. To učešće je i u 2009. i 2010. godini bilo preko 60% u oblasti proizvoda za reprodukciju, to jest proizvoda namenjenih daljoj preradi, obradi, doradi i sl. (Vesti 2010)

Učešće industrijskih proizvoda više faze prerade u strukturi izvoza Srbije je, za samo jednu deceniju, praktično inverzno okrenuto. Danas su u toj strukturi najzastupljeniji gvožđe i čelik, kukuruz, sirovo i smrznuto voće. Jedinu izvozni adut industrije su lekovi, odnosno proizvodi farmaceutske industrije. Međutim, njihov

Nužnost izvožno orijentisane strategije reindustrijalizacije Srbije

izvoz u 2010. godini je, i pored rastuće veličine, još uvek daleko ispod nivoa izvoza sa kraja osamdesetih i početkom devedesetih godina. Pored toga, izvozna ponuda industrije Srbije je sve manje komplementarna sa uvoznom tražnjom zemalja najvećih srpskih tržišta. Tu se, pre svega, misli na Evropsku uniju, zemlje CEFTA, kao i na zemlje istočnoevropskog tržišta - Rusiju, Ukrajinu, Belorusiju i sl. U stvari, ovo se prevashodno odnosi na uvoznju tražnju Evropske unije. Kod CEFTA je nešto bolja situacija, ali i na drugim tržištima srpska industrija mora još mnogo raditi na prilagođavanju svoje izvozne ponude.

Može se, bez oklevanja, reći da je jedan od poražavajućih "rezultata" u privrednom razvoju Srbije u prethodnih desetak godina (i duže) deindustrijalizacija, a da je jedan od očekivanih rezultata u sledećih deset godina reindustrijalizacija. Pri prosečnom godišnjem privrednom rastu od 5,4% (u pretkriznom periodu, 2001-2008. godina), usluge su rasle po stopi od 6,6%, a industrija po stopi od samo 1%. Industrija je i u pretkriznoj 2008. godini proizvela tek nešto više nego u 2000. godini, a i dalje manje od polovine nego pre dvadeset godina (Vesti 2010). Mali pozitivan doprinos industrije rastu bruto domaćeg proizvoda u potpunosti je poništen u kriznoj 2009. godini. Učešće prerađivačke industrije u stvaranju bruto domaćeg proizvoda iznosi samo 13% i najniže je u regionu. Broj zaposlenih u industriji je, još sa početkom tranzicije privrede, prepolovljen. Početkom devedesetih godina u industriji je bilo zaposleno 1.067.000 (40% ukupno zaposlenih radnika), a 2007. godine 458.781 radnika (23% ukupno zaposlenih radnika) (Savić 2008, 117). Strukturne promene u ovoj oblasti privrede su skromne i usporavaju se, a gubici se sve više gomilaju.

Procesu deindustrijalizacije u Srbiji u velikoj meri su doprineli: nerealan devizni kurs i precenjen dinar, prerana i preterana spoljnotrgovinska i finansijska liberalizacija, zastarela tehnika i tehnologija, porušeni kapaciteti tokom agresije NATO-a, nereformisan javni sektor, visok politički rizik, nizak priliv stranih direktnih investicija ali, svakako, i pogrešan koncept privatizacije privrede.

Proces privatizacije je, možda u najvećoj meri, uticao da se industrija Srbije vrati mnogo koraka unazad. Sprovedena privatizacija nije, u dovoljnoj meri, doprinela podizanju efektivnosti poslovanja industrije, niti novom zapošljavanju. Nastupili su problemi postprivatizacionog restrukturiranja, tako da je u 2008. godini čak 40% privatizovanih preduzeća poslovalo nerentabilno, zbog visoke zaduženosti i kumuliranih gubitaka. Nova radna mesta otvarana su uglavnom u sektorima čiji proizvodi nisu namenjeni izvozu (finansijsko posredovanje, trgovina, poslovi sa nekretninama, iznajmljivanje i druge usluge). Prerađivačka industrija u Srbiji je za deset tranzicionih godina izgubila skoro polovinu industrijskih radnika, te je septembra 2010. godine u njoj bilo zaposleno samo 305.698 radnika (Republički zavod za statistiku Srbije).

Privatizovana industrijska preduzeća nisu poboljšala efektivnost poslovanja (kao logičnu posledicu promene svojinske strukture), između ostalog, i zato što novi vlasnici nisu bili zainteresovani za inteziviranje postojeće

proizvodnje. U industriji je sporiji obrt kapitala i traži neuporedivo više znanja i rukovodećih veština, koje domaći privatnici niti imaju, niti mogu steći za kratko vreme. Samo mali broj privatizovanih preduzeća je napravilo značajno bolje rezultate nego pre privatizacije i to zahvaljujući ulasku u vlasništvo stranog kapitala (npr. slovenačkog i hrvatskog) jer te kompanije, uglavnom, nemaju probleme loših privatizacija (pad proizvodnje, gašenje pogona, otpuštanje radnika i sl).

Deindustrijalizacija Srbije će, u kratkom roku, imati sledeće posledice: (1) dalje narušavanje spoljnotrgovinske razmene, to jest nemogućnost inteziviranja izvozne ponude industrijskih proizvoda veće dodate vrednosti, (2) stagancija i dalji realni pad zaposlenosti, (3) spora supstitucija živog rada minulim, jer najveći broj radnika angažuju industrijska preduzeća, gde je stepen automatizacije relativno ograničen, (4) realni sektor sve više gubi a prateće delatnosti (saobraćaj, usluge, konsalting, trgovina) dobijaju na intezitetu itd. Iz navedenih razloga, reindustrijalizacija Srbije se nameće kao nužnost.

2. Nužnost reindustrijalizacije Srbije

Stvaranje skladne industrijske strukture, u svakoj ekonomiji, predstavlja dugoročan proces, koji zahteva strateško planiranje i permanentno obrazovanje. Ako se osvrnemo na činjenicu da je u nekim susednim tranzicionim državama zaposleno po nekoliko puta više radnika u industriji i da su gotovo sve privrede u tranziciji uspele da održe industrijsku zaposlenost, to nam dovoljno govori sa kakvim se problemima suočava srpska privreda.

Uspeh tranzicionih ekonomija, poput Slovenije, Češke, Slovačke i Mađarske, koji se ogleda u dinamičnom privrednom rastu, zasnovan je na rastu investicija i većem izvozu roba i usluga. Pri tome, najznačajniji činilac njihovog privrednog rasta su sprovedene strukturne reforme, na osnovu kojih je došlo i do prestrukturiranja industrije. To prestrukturiranje je dovelo do dinamičnog rasta onih grana koje su zasnovane na korišćenju savremene tehnologije i ekonomije obima (elektroindustrija, proizvodnja preciznih uređaja, proizvodnja motornih vozila). Međutim, sa Srbijom to nije slučaj.

Deindustrijalizacija Srbije ne bi bila tako veliki problem da je uslužni sektor mogao da se razvija brže i anulira negativne trendove u industriji. Međutim, 95% izvoza Srbije otpada na proizvode prerađivačke industrije. Čak i da su se brže razvijale one usluge koje mogu da se izvoze (na primer, izrada softvera), i dalje bi značaj robe u izvozu bio dominantan. Uz to, aktuelna kriza je uslovlila zastoj u prilivu inostranog kapitala, pa krediti i strane direktne investicije izostaju. S obzirom da trenutno ne možemo da zaradimo mnogo deviza (pa im cena, to jest devizni kurs, raste), ostalo je da se „opametimo“ i vratimo proizvodnji odnosno industriji. Otud ideja o reindustrijalizaciji i u Postkriznom modelu ekonomskog rasta i razvoja Srbije (FREN 2010, 180). Pri tome, kada se govori o reindustrijalizaciji misli se, pre svega, na oporavak prerađivačke industrije.

Nužnost izvožno orijentisane strategije reindustrijalizacije Srbije

U okviru prerađivačke industrije, prema podacima za 2009. godinu, najveće vrednosti stvaraju prehrambena industrija - 23,2%, hemijska industrija - 9,2%, osnovni metali - 6,4%, a sa oko 3% učestvuju nemetalni minerali, derivati nafte i industrija gume i plastike (FREN 2010, 180). Za razliku od uspešnih tranzicionih ekonomija, gde je učešće prerađivačke industrije u BDP od 20 do 30%, u Srbiji je tokom perioda od 2001. do 2009. godine ovo učešće opalo sa 18% na 13% (FREN 2010, 181).

U strukturi industrije Srbije prevladavaju radnointenzivni podsektori. U tehnološki niskim i srednje tehnološki niskim (*low-tech i medium-low tech*) podsektorima zaposleno je čak 75% radnika, to jest radi 90% preduzeća. Konstantno je prisutan problem tehnološkog restrukturiranja i niske produktivnosti rada u preduzećima tehnološki srednje visokih i tehnološki visokih (*medium-high-tech i high-tech*) oblasti industrije (FREN 2010, 184). Upravo su to sektori koje bi, prema projekcijama Postkriznog modela ekonomskog rasta i razvoja Srbije, do 2020. godine trebalo forsirati. Tu se misli na elektronsku industriju, na proizvodnju saobraćajnih sredstava, hemijsku industriju i na proizvodnju mašina i uređaja. Naime, projektovan je prosečan godišnji rast industrijske proizvodnje od 6,9%, pri čemu bi prerađivačka industrija trebalo da se uvećava godišnje po prosečnoj stopi od 7,3%. To bi dovelo, do 2020. godine, do povećanja učešća industrijske proizvodnje u BDP-u na 19,1%, odnosno do povećanja učešća prerađivačke industrije na 14,7% (FREN 2010, 185). Upravo bi reindustrijalizacija trebalo da dovede do relativno većeg rasta onih oblasti koje su prethodnih godina imale veći zaostatak, kao i onih oblasti koje donose veću dodatnu vrednost.

Neke grane industrije bi, u budućem periodu, trebalo da dobiju prioritetni status, a neke da izgube mesto koje su imale u prethodnom periodu (Savić 2007, 8).

- a. Najznačajnije promene bi trebalo da pretrpe energetske intenzivne proizvodnje. Energija ne može biti značajniji izvozni artikal Srbije, imajući u vidu zalihe energenata, cenu njene proizvodnje, zagađivanje životne sredine koje pri njenoj proizvodnji nastaje, itd. To znači da ovaj sektor treba razvijati do nivoa koji obezbeđuje smanjenje uvozne zavisnosti za izvore kojima zemlja raspolaže (na primer, uglj).
- b. U okviru crne i obojene metalurgije potrebno je podići stepen finalizacije proizvoda i razvoj ovih grana industrije obezbeđivati kroz zajednička ulaganja sa inostranim partnerima.
- c. Radno intenzivne grane industrije u Srbiji su ozbiljno ugrožene jeftinom ponudom proizvoda iz zemalja sa enormno niskom cenom radne snage. Uz vlasničko prestrukturiranje i tehnološku modernizaciju, ove grane mogu u velikoj meri angažovati manje kvalifikovanu radnu snagu i time, donekle, doprineti rešavanju problema nezaposlenosti. Komparativna prednost Srbije je da joj je, u odnosu na zemlje Dalekog istoka, tržište Evropske unije blisko. U odnosu na istočnoevropske zemlje, u Srbiji postoji višedecenijsko iskustvo u proizvodnji proizvoda ovih industrijskih grana za

- evropsko tržište. U vezi sa izvozom na evropsko tržište, poseban akcenat bi trebalo staviti i na agroindustriju, konkretnije na prehrambenu industriju, koja može postati naš značajan izvoznik ekološki zdrave hrane.
- d. Postojeći kapaciteti, radna snaga, osnovne sirovine, iskustvo i znanje, jesu solidna osnova za razvoj proizvodnje mašina i transportnih uređaja. Optimizam za brži razvoj mašinogradnje i proizvodnje saobraćajnih sredstava leži u činjenici da svetski izvoz mašina i transportnih uređaja ima nadprosečnu dinamiku rasta, što otvara mogućnost našim izvoznicima da vremenom ojačaju cenovno i necenovno svoju izvoznju ponudu. Za uspešno ostvarenje takvog razvoja potrebno je preduzeti više mera, među kojima se izdvajaju: privlačenje stranih direktnih investicija, forsiranje složenijih oblika međunarodne saradnje, intenzivnije uvođenje sistema kvaliteta, kao i što brže osvajanje standarda Evropske unije (posebno onih koji su predviđeni takozvanim direktivama).
 - e. Sektor hemijske i farmaceutske industrije, u odnosu na ostale sektore, poslednjih decenija je pokazivao znatno veću vitalnost. Međutim, pored potrebe podsticanja naučnoistraživačkog rada u ovim oblastima (naročito u farmaceutskoj industriji), neophodno je stvoriti uslove i za ispunjavanje veoma strogih zahteva (standarda sistema kvaliteta) u vezi sa zdravljem ljudi, životinjama i životnom sredinom.
 - f. Elektronska industrija, informatika i telekomunikaciona industrija imaju šanse za razvoj. Elektronska industrija mora osavremeniti proizvode, transferom tehnologija ili domaćim razvojem, i poboljšati kvalitet svojih proizvoda, jer bez toga ne može steći ozbiljniju izvoznju šansu. Izvoz aplikacionog softvera je velika šansa, ali u prvoj fazi je neophodno prihvatiti ekspoziture stranih firmi i raditi prema njihovim programima. Nakon toga, potrebno je izabrati oblasti u kojima možemo praviti kvalitetne proizvode za svetsko tržište i nastupati samostalno.

U neposrednoj realizaciji navedenih ciljeva, trebalo bi da se aktivno uključi država, njene institucije i banke, koje moraju podržavati proizvodnju svakog novog industrijskog proizvoda, a posebno onog za koji se proceni da bi mogao biti dugoročno ekonomičan u izvozu. Samo tako je moguće stvoriti povoljan ambijent, u kome bi svi inovatori, proizvođači i izvoznici, uz maksimalne napore ka povećanju konkurentnosti svojih proizvoda, ostvarili razvoj na zdravim ekonomskim osnovama.

3. Industrijska politika u funkciji sprovođenja ekспортно orijentisane reindustrijalizacije Srbije

Ne sporeći ključnu ulogu industrije u budućem privrednom razvoju, nužno je iz osnova promeniti njenu strategiju razvoja. Od svih poznatih i primenjivanih strategija industrijalizacije, strategija izvozne ekspanzije bi za našu zemlju bila najprihvatljivija. Pošto je konkurentnost srpske industrije veoma niska, frontalni

sudar sa visoko razvijenim industrijama bi predstavljao teško iskušenje, zbog čega je izabranu strategiju neophodno podržati sofisticiranim merama industrijske politike (Savić 2009, 12).

Nova industrijska politika mora početi od realnosti, koja podrazumeva izrazito velika ulaganja u ovu delatnost. U postojećim uslovima to nije nimalo lako, posebno ne na kratak rok. Dakle, reindustrijalizacija jeste potrebna, ali postoji opasnost da se koncept reindustrijalizacije ne sprovedi na odgovarajući način.

U Postkriznom razvojnom modelu je jasno napisano da "reindustrijalizacija treba da se zasniva na piramidalnoj strukturi industrijske politike" (FREN 2010, 187). U osnovi piramide moraju biti strukturne reforme i infrastrukturne investicije. Ta "osnova piramide" je najvažnija i ona mora biti čvrsto postavljena, jer predstavlja preduslov za izgradnju "gornjih slojeva koncepta reindustrijalizacije". Izgradnja srednjeg sloja koncepta industrijske politike zahteva formulisanja neselektivne, dok je u gornjem sloju piramide poželjna selektivna industrijska politika.³ Najvažnije poruke su da bi država trebalo da smanjuje javnu potrošnju, da se preorijentiše sa tekućih na kapitalne izdatke, da umanjuje birokratske prepreke i rizike za poslovanje i investiranje i da reformiše javni sektor. Time bi se omogućio razvoj svih oblasti privrede, pa i industrije. Taj i takav razvoj industrije sigurno ne može biti revolucionaran, niti će se odnosi privrednih segmenata u stvaranju nove vrednosti suštinski promeniti, ali jeste moguće da se smislenim i reformskim merama zaustavi njen sunovrat. Ukoliko bi takve mere izostale, vratili bismo se netržišnim i lošim principima alokacije sredstava i upravljanja. Tada nikakvi instrumenti industrijske politike ne bi dali rezultate. Potrebno je, dakle, da država podrži razvojno orijentisane programe u novim oblastima i da pomogne u prevazilaženju posledica kada "zataje" tržišni mehanizmi. Targetiranim granama (hemijska industrija, proizvodnja mašina i uređaja, proizvodnja saobraćajnih sredstava i elektronska industrija) bi trebalo pridodati i prehrambenu industriju, s obzirom na njene dosadašnje rezultate i na moguću ekspanziju u budućnosti.

Industrijsko restrukturiranje, kao proces prelaska sa proizvodnje radno intenzivnih na tehnološki intenzivne proizvode, jeste neophodan preduslov za postizanje koristi od rasta proizvodnje i izvoza. Razlog se nalazi u padu cena radno intenzivnih proizvoda koji, inače, u izvozu zemalja u razvoju dominiraju.

³ Neselektivna industrijska politika teži unapređenju industrijskog razvoja korišćenjem brojnih mera odnosno instrumenata (fiskalnih, monetarno-kreditnih i dr.) koji bi trebalo da imaju iste efekte na sve industrijske komplekse, grane i preduzeća. Takva industrijska politika može biti na štetu drugih delatnosti, ali u okviru industrije ne stvara različit tretman pojedinih kompleksa, grana ili preduzeća. Selektivna industrijska politika je usmerena ka jednom delu industrije – kompleksu, grani, preduzeću ili ka nekoj teritorijalnoj celini (regionu). Osnovni ciljevi ovakve industrijske politike bili bi, na primer, prestrukturiranje nekih grana zapalih u recesiju, unapređenje efikasnosti investicija u nekoj grani industrije, podsticanje razvoja takozvanih propulzivnih industrijskih grana ili preduzeća, unapređenje istraživanja i razvoja u oblasti takozvane potpuno nove industrije i sl. (Gligorijević et al. 2008, 117)

Preovlađujući stav, formiran na osnovu velikog broja istraživanja, je da odnos između razvoja zemlje i njene specijalizacije u izvozu ima oblik latiničnog slova „U“. To, u stvari, znači da je visoka specijalizacija (odnosno niska diversifikacija) izvoza povezana sa fazama nerazvijenosti i visoke razvijenosti, dok je niža specijalizacija (i viša diversifikacija) izvoza potrebna umereno (ne)razvijenim državama koje žele brz razvoj. U toj diversifikaciji, skokovi na tehnološkoj lestvici nisu mogući, ali je moguć pristup „korak po korak“, što znači da su evolutivne promene izvodljive. Države koje uspevaju da podignu tehnološku intenzivnost izvoza, beleže veće stope privrednog rasta (FREN 2010, 189).

U cilju efikasnog sprovođenja reindustrijalizacije Srbije, pred kreatorima industrijske i ukupne ekonomske politike su veoma odgovorni zadaci. Oni se tiču, pre svega, stvaranja uslova za otvaranje ka stranim investitorima i uslova za priliv stranih direktnih investicija, uz ispunjavanje svih relevantnih institucionalnih okvira, kao i garantovanja realnog deviznog kursa, u cilju obezbeđivanja izvozne stimulacije za industrijske proizvode. Merama industrijske politike potrebno je postepeno i oprezno obezbeđivati liberalizaciju spoljnotrgovinskog režima, kroz snižavanje carinskih stopa i ograničeno korišćenje instrumenata vancarinske zaštite. Poreskom politikom treba stimulisati domaća i inostrana investiciona ulaganja. Isto tako, treba stimulisati reinvestiranje ostvarene dobiti, jer se time značajno povećavaju investicije, odnosno proizvodnja, zaposlenost i izvoz (Savić 2010, 324). Veći značaj moraju dobiti i ekološki porezi, poreske olakšice i ekološki standardi, kao deo instrumenata industrijske politike, koji treba da budu u funkciji ekološke zaštite i očuvanja čovekove okoline. Mnogo intenzivnije nego do sada moraju se preduzimati aktivnije mere za usaglašavanje srpskih standarda sa međunarodnim standardima, jer je to neophodan uslov za razvijanje ekonomskih veza sa razvijenim svetom.

Srbija, na sadašnjem stepenu razvijenosti industrije, nije u stanju da konkuriše na svetskom tržištu sofisticiranom robom, ali može razvijati kooperantske odnose sa velikim proizvođačima iz inostranstva. Potrebno je, dakle, maksimirati profitabilan izvoz i obezbediti prestrukturiranje industrije i privrede kao celine, koje će perspektivno omogućiti da se privreda Srbije uspešno integriše u privredu Evropske unije. U tom smislu je potrebno, s obzirom na ograničenost resursa, identifikovati one industrijske sektore i programe koji mogu pokrenuti razvoj, tako da industrija Srbije u što kraćem periodu ponudi nove odnosno karakteristične proizvode, sa kojima može obezbediti znatno veće učešće u svetskoj trgovinskoj razmeni.

Kao prioritetni zadatak u razvoju industrije Srbije javlja se rešavanje tri grupe problema, i to: (1) nizak nivo tehnološke i tržišne sposobnosti industrijskih kapaciteta i proizvodnih linija (asortimana); (2) neefikasnost poslovanja (što je u korelaciji sa nezadovoljavajućim nivoom produktivnosti i snižavanjem troškova proizvodnje) i (3) nezadovoljavajući nivo kvaliteta proizvoda i usluga po međunarodno prihvatljivim konkurentskim razredima (potreba utvrđivanja marketing elemenata - marka, dizajn i slično) (Gligorijević, Bošković 2009, 112).

Nužnost izvozno orijentisane strategije reindustrijalizacije Srbije

Navedeni, ali i mnogi drugi, problemi nedvosmisleno upućuju na to da Srbija mora definisati sopstveni koncept industrijske politike koji bi svojim dejstvom, u okviru tržišnog mehanizma, vršio neposredan uticaj na usmeravanje industrijske proizvodnje i alokaciju resursa za budući razvoj industrije. Pri tome, taj koncept mora se zasnivati na celovitom sistemu izvozno orijentisane tržišne privrede - otvorene privrede. Otvorena privreda podrazumeva uspostavljanje finansijskih veza sa svetom, tako da više ne postoji direktna veza između nivoa domaće štednje i obima investicija. To znači da raspoloživa domaća akumulacija gubi ulogu ključnog faktora koji određuje obim i strukturu potencijalnih investicionih ulaganja, kao i stopu privrednog rasta. Kroz angažovanje stranog kapitala može se obezbediti viši rast investicija od onog koji dozvoljava fond domaće akumulacije. Svakako, pri tome, mora se praviti razlika između pojedinih izvora (direktna ulaganja, portfolio investicije, zajednička ulaganja, krediti banaka, krediti međunarodnih finansijskih institucija itd.). To je od posebnog značaja za industriju Srbije koja će, zbog nedovoljnog obima domaće akumulacije, u procesu daljeg razvoja, morati da koristi inostranu akumulaciju, odnosno biti učesnik na međunarodnom finansijskom tržištu. Njen dalji rast i razvoj zavisiće od njene konkurentnosti, što znači da će stopa njenog rasta, pre svega, biti determinisana rastom njene spoljnotrgovinske razmene pa, zbog toga, industrijska politika mora biti koncipirana i usmerena prema ostvarenju tog cilja (Gligorijević, Bošković 2009, 112).

Zaključak

U poslednjoj deceniji prošlog veka došlo je do konačnog sloma primenjenog modela razvoja industrije u Srbiji. Problemima, u vezi sa tim, dodatno je doprinela globalna ekonomska kriza. U savremenom periodu tranzicije Srbije, od 2001. godine, došlo je do potpune deindustrijalizacije zemlje.

Zbog veoma brojnih i krupnih problema dosadašnjeg industrijskog i privrednog razvoja u celini, naša zemlja se vrlo brzo mora orijentisati na eksportno orijentisanu strategiju reindustrijalizacije, čime bi se stvorili potrebni uslovi za rast proizvodnje, zaposlenosti, smanjenje spoljnog duga itd. Dakle, prvi korak je da se otpočne sa procesom reindustrijalizacije Srbije, i to izvozno orijentisane strategije reindustrijalizacije. Realizacija izvozno orijentisane strategije razvoja industrije i izmena njenih osnovnih pravaca razvoja zahteva definisanje „nove“, aktivne i sofisticirane industrijske politike.

Literatura

1. Božić, M. (2009) Deindustrijalizacija zemalja u tranziciji i njene ekonomske posledice. *Teme*, 2: 423-442.
2. EBRD (2009) *Transition Report*. www.ebrd.com/pubs/econo/tr09a.pdf
3. Gligorijević, Ž., Bošković, G. (2007) *Mehanizam unapređenja konkurentnosti industrije*. Niš: Ekonomski fakultet.
4. Gligorijević, Ž., Bošković, G. (2009) Стратегическо управление на развитието и подобряване на конкурентоспособността на промишлеността на Сърбия, Алтернативи. Софија: Университет за национално и световно стопанство.
5. Gligorijević, Ž., Ilić, M., Bošković, G. (2008) *Industrijski menadžment*, Niš: Ekonomski fakultet.
<http://webzrs.stat.gov.rs/axd/dokumenti/saopstenja/ZP21/zp21092010.pdf>
6. Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020. www.fren.org.rs
7. Republički zavod za statistiku Srbije (2009) *Teme*. www.stat.gov.rs
8. Republički zavod za Statistiku Srbije (2011) Zaposleni u Republici Srbiji, 2010.
9. Republički zavod za statistiku Srbije (razne godine) *Statistički godišnjak Srbije*.
10. Savić, Lj. (2007) Collapse of the Serbian Industrialization – Message for the Future. International conference „*Contemporary Challenges Of Theory And Practice In Economics Policy And The Development Of Serbia*”. Beograd: Ekonomski fakultet.
11. Savić, Lj. (2008) *Tranzicija srpske privrede – kriza razvoja industrije*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.
12. Savić, Lj. (2009) *Ekonomika industrije*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.
13. Savić, Lj. (2009) Srpska industrijalizacija za dvadesetprvi vek. *Industrija* 37 (1): 1-17.
14. Savić, Lj. (2010) Izvozno orijentisana industrijalizacija kao osnova novog modela razvoja. *Ekonomske teme*, 2: 313-327.
15. Vesti (2010) www.vesti.rs/Ekonomija/Deindustrijalizacija-i-reindustrijalizacija.html
16. Vlada Republike Srbije (2006) *Nacionalna strategija privrednog razvoja Srbije 2006-2012*. Beograd. www.srbija.gov.rs

THE NECESSITY OF THE EXPORT-ORIENTED REINDUSTRIALIZATION STRATEGY OF SERBIA

Abstract: Industry as an economic activity, i.e. industrialization as a process of transforming the economic structure of a country based on industrial development played a crucial role in the post-war economic development of Eastern European countries and SFRY (Serbia) as well. Owing to a high investment activity in this area of material production, impressive results were achieved. The period of industrial production growth in Serbia was terminated in the 1980s and the final failure of the applied industrialization model came about in the last decade of the 20th century. At the beginning of the current century, the total deindustrialization of the country began, along with the transition process. Additional problems, with regard to this, have afflicted Serbia due to the global economic crisis. This aim of the paper is to point to the consequences of the deindustrialization process as well as to the importance of the reindustrialization process, with special overview of the export-oriented reindustrialization strategy of Serbia. In order to incite the process, the state must have a key role, acting through new active and sophisticated industrial policy measures.

Keywords: industrialization, transition, deindustrialization, export-oriented strategy, industrial policy.